

ZIE OM EN DOE WEL

**Wereldwijde armoedebestrijding in de 20 en 21ste eeuw
(en de betekenis daarbij van de ‘doe-het-zelf hulp’)**

*Jos J.A.M. van Gennip
Voorzitter Nationale Commissie voor Duurzame Ontwikkeling en Internationale
Samenwerking*

November 2008

Inhoud

<i>1. Inleiding</i>	<i>3</i>
<i>2. Heeft de ontwikkelingshulp zin gehad?</i>	<i>4</i>
<i>3. Vertaald in cijfers</i>	<i>10</i>
<i>4. Wanneer helpt hulp?</i>	<i>13</i>
<i>5. Staat hulp per se in dienst van ontwikkeling?</i>	<i>18</i>
<i>6. Aanzwellende geldstromen</i>	<i>20</i>
<i>7. De komende jaren</i>	<i>26</i>
<i>9. Epiloog</i>	<i>35</i>
<i>BIJLAGE: Voor- en nadelen van de programma's van zelfdoeners</i>	

1. Inleiding

Bij de Algemene Politieke Beschouwingen 2008 was de betekenis en de omvang van ontwikkelingssamenwerking een van de drie belangrijkste thema's, naast de financiële crisis en de vraag hoe we met allochtonen omgaan (en zij met ons!).

Deugt de ontwikkelingssamenwerking niet? Of zijn wij egoïsten geworden?

Is het te verklaren, dat in 's lands belangrijkste vergaderzaal de twijfel over het nut van de ontwikkelingssamenwerking zo luidruchtig naar voren wordt gebracht, terwijl bij de bevolking de bereidheid om te geven en mee te werken aan de wereldwijde armoedebestrijding, nog steeds groeit. Denk eens aan de respons bijna drie en een half jaar geleden op de Tsunamiramp, in Nederlandse verhoudingen een historisch hoogtepunt van vrijgevigheid. Niet alleen de grotere campagnes van Memisa, Mensen in Nood, Unicef, Warchild en Oxfam, Novib floreren, maar opvallend is ook de opkomst van een nieuw fenomeen, namelijk dat van de zelfdoeners op het veld van de ontwikkelingssamenwerking, mensen die 'eigen' kleine projecten rechtstreeks ondersteunen. Naar onze schatting lopen er wel zo'n 6500.

Maar misschien is nog meer illustratief de toekomst van de nieuwe charitas bij ondernemingen, vermogende families in Nederland, in Europa (vooral Duitsland) en zo sterk in de Verenigde Staten, met als de meest illustratieve voorbeelden de giften van tientallen miljarden door Bill en Melinda Gates en Warren Buffet.

Nieuw particulier engagement en wereldwijde naastenliefde worden vertaald in een combinatie van particuliere charitas met professionaliteit, en dat heeft in de laatste tien jaren een enorme expansie gekregen. Het Hudson Institute geeft jaarlijks een index uit over dit fenomeen en kwam in 2006 uit op de beschikbaarstelling alleen al in de VS door particuliere stichtingen (meestal familiestichtingen) voor goede doelen van 35 miljard dollar. Er lijkt dus sprake in dubbel opzicht van privatisering van de internationale hulpverlening: middels zelfdoeners en middels deze familiestichtingen.¹

---

¹ Zie ook Kinsbergen: "De risico's van het vak", rapport CIDIN november 2007

2. Heeft de ontwikkelingshulp zin gehad?

De vraag is, wat er bereikt is in de laatste twee generaties, in de periode van vijftig tot zestig jaar ontwikkelingshulp. Die vraag staat momenteel hier in het publieke en politieke debat centraal.

Om die vraag goed te kunnen beantwoorden moeten we eigenlijk drie fases in onze internationale ontwikkelingshulp onderscheiden.

1. De eerste fase: 1950 tot 1970

Het begin van de ontwikkelingshulp, van ca. 1950 tot 1970, valt ongeveer samen met het onafhankelijk worden van een groot aantal koloniën. Het is de periode, waarin met betrekkelijk weinig geld, ook hulpgeld, indrukwekkende resultaten geboekt worden in de sfeer van met name de bestrijding van de grote besmettelijke ziekten. Vaccinatieprogramma's zorgen voor een dramatische teruggang van kindersterfte. Dysenterie, polio, malaria, cholera en pokken, worden op grote schaal bestreden en met opzienbarend succes. Daarnaast zien we een enorme investering in meestal primitieve lagere schooltjes, waardoor in het verloop van deze twee decennia de alfabetiseringsgraad onder de jonge generatie met tientallen procenten toeneemt.

Opvallend is in dit verband het voorbeeld Indonesië. Ondanks het wanbeleid op verschillende terreinen van president Sukarno, weet hij de kinderen van Java en van sommige Buitengewesten massaal naar de lagere scholen te brengen en zo werd in de moeilijke periode tussen 1945 en 1970 de basis gelegd voor een revolutionaire verbetering van de lees- en schrijfkunst van vele miljoenen Indonesische kinderen. Soms speelde hulp daarbij een rol, met name daar waar het ging om de beste scholen, en niet zelden speelde daarbij ook particuliere hulp een rol. Nu Obama president van de Verenigde Staten wordt, krijgen we een wereldleider, die zijn vorming mede te danken heeft gehad aan de katholieke missieactie uit Nederland. Zij heeft immers bijgedragen aan het functioneren van de lagere school waar de kleine Barack in de chaotische midden zestiger jaren in Jakarta naar toe ging. (Die kampongschool, die twee jaar eerder door de Nederlandse Capucijn, pater Jansen, was gesticht, had toen al een duidelijke aantrekkingskracht).

De snel teruglopende kindersterfte had overigens een consequentie, die Europa een eeuw eerder ook al leek te gaan treffen, namelijk die van een bevolkingsexplosie. In een aantal ontwikkelingslanden dreigde het Malthusiaanse doemscenario wel realiteit te krijgen,

namelijk dat door verbeterde gezondheidsvoorzieningen en voeding uiteindelijk een zelfvernietigingseffect zou optreden in de combinatie van een tekort aan voedsel en de lasten van overbevolking in het algemeen. Gunnar Myrdal voorspelde in die jaren in allerhande publicaties en met name in zijn driedelige studie ‘Asian Drama’², het grote sterven over toen veertig jaar in Zuid-Oost Azië. Tientallen miljoenen zouden de hongerdood sterven. Sommigen zullen zich nog uit 1968 de actie ‘Eten voor India’ herinneren, waarbij het Westen met Nederland voorop massaal voedselhulp heeft geleverd om de Indiërs in leven te houden. Het werd als eerste signaal voor die hongerdood beschouwd.

Het ging overigens in deze periode niet altijd en alleen om basisgezondheidsvoorzieningen of voedsel. Het ging ook om technische hulp en adviezen. In Singapore herinnert men zich op de dag van vandaag nog de buitengewone inbreng, die de heer Winsemius Sr. (de vader van Pieter) heeft geleverd, toen deze stadstaat uit haar Rafflesdromen moest ontwaken om een modern knooppunt van Azië te worden, zowel in de modernisering, op het terrein van financiële dienstverlening als de logistiek.

2. De tweede fase: 1970 tot 1985

Tussen 1970 en 1985 ligt de tweede fase. Bij India blijvend: in 2006 gaf India zelf voedselhulp aan diverse landen in het Zuiden en exporteert een aantal landen in dat eens bedreigde Zuid-Oost Azië op grote schaal rijst! Wat is er gebeurd in die tweede periode van ontwikkelingssamenwerking en ontwikkeling?

Dat de voorspellingen van Myrdal e.a. niet zijn uitgekomen heeft alles te maken gehad met de Groene Revolutie, waardoor vooral de rijstbouw exponentieel kon groeien. Die Groene Revolutie steunde weer op twee pijlers, waarbij hulp een rol heeft gespeeld. Op de eerste plaats de research en technologische ontwikkeling, zoals die met name door het International Rice Research Institute bevorderd werd. Dat onderzoek en die ontwikkeling werden mede gefinancierd door de Rockefeller Foundation, om een voorbeeld te noemen. En de tweede pijler werd gevormd door de massale kunstmestleveranties aan landen als India en Pakistan, waardoor de wetenschappelijke doorbraken in de praktijk van honderdduizenden dorpen van Zuid-Oost Azië vertaald kon worden.

We hebben overigens in die periode ook gezien, dat hulp grote fouten kan maken. Het socialistische planningsmodel gaf de voorkeur aan ‘big government’ waardoor met name in Afrika overheidsapparaten, dikwijls gefinancierd vanuit het Westen, als bakstenen op de eigen bevolking kwamen te liggen, en erger nog, het eigen ontwikkelingspotentieel dikwijls

---

² Gunnar Myrdal, “Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations” (1968)

gepasseerd werd door vier- of vijfjaren plannen, die geforceerde industrialisatie tot stand zouden brengen.

Het is ook de periode waarin Westerse regeringen en het communistisch blok de armoedebestrijding als centrale opgave soms laten vervangen door cliëntelisme, het kopen van politieke vriendschappen en invloed. Voor de officiële hulpverlening zijn dat soms zwarte bladzijden, maar het gaat niet aan om de verspilling van ontwikkelingshulpgelden door bijvoorbeeld de Verenigde Staten in het Congo van president Mobutu te gebruiken als argument tegen ontwikkelingshulp. Want het was daar geen hulp, maar gewoon het omkopen van regimes ten gunste van het eigen politieke beleid. Datzelfde gold bij het ogen dichtknijpen als het ging om de corruptie van iemand als president Suharto.

Het is ook de periode waarin het Zuiden van de wereld zich overbelast met leningen en schulden.

Maar toch is in die periode ook heel wat tot stand gebracht. Naast die Groene Revolutie zijn er grote moderniserings- en infrastructurele voorzieningen tot stand gekomen; de gezondheidszorg is verder verbeterd; en op het terrein van scholing is heel veel tot stand gebracht, ook op academisch niveau. Zo is met Nederlandse ontwikkelingshulp veel verbeterd aan de waterinfrastructuur in India (havens, bevaarbaarmaking rivieren). En dat is zeker weer mede de basis geweest waarop dit land nu zich tot zo'n sterke exporteur heeft kunnen ontwikkelen. Soms werden die verbeteringen uit eigen middelen gefinancierd, soms met ontwikkelingshulpgelden en soms ook, dikwijls zelfs, met leningen.

3. De derde fase: 1985 tot heden.

Excessen van een vorige periode moeten in deze derde fase allereerst gecorrigeerd worden. En dat gebeurt met opmerkelijk succes.

- In de tachtiger jaren breekt niet alleen in Oost Europa de democratie door, maar is dat proces eigenlijk al voorafgegaan met het weggagen van veel dictators en autoritaire regimes in de ontwikkelingswereld. We beleven de doorbraak van een democratische wereldrevolutie en het opeens op de agenda plaatsen overal op de wereld van de mensenrechten. Ook hier is de rol van de hulp soms heel erg vitaal geweest. Natuurlijk, revolutie maken de burgers zelf en verzet tegen dictaturen kan niet vervangen worden door geldstromen, maar er is bijvoorbeeld een direct verband tussen het nu al twintig jaar stabiele democratisch regime in Chili en de financieringen en adviezen vanuit Nederland ten bate van de oppositie tegen het Pinochet regime. Vanuit ons land is een bijzondere bijdrage geleverd aan niet alleen het wegstemmen van Pinochet, maar ook en vooral aan

het geleidelijk opbouwen van een alternatief van inhoudelijkheid en van een programmatische benadering van de uitdagingen, waarvoor Chili stond. In twintig jaar tijd is mede daarom dit land uitgegroeid tot een model voor heel veel ontwikkelingslanden, ook al hoeven we de ogen niet te sluiten voor sommige tekortkomingen.³

- Deze periode is ook die van de structurele aanpassing. In wezen het terugdringen van een te zwaar overheidsapparaat met dito niet productieve uitgaven. Dit is een proces geweest dat pijnlijke consequenties heeft gehad, dikwijls voor de armste bevolkingsgroepen, maar waarvan de meeste elementen toch onvermijdelijk waren.
- Dat was de vraag waar het betrof de zgn. “Washington Consensus”. Die slaat op de overeenstemming van de grote multilaterale instellingen over wat gezonde economische politiek zou zijn. Maar dat begrip Washington Consensus is symbool gaan staan voor een proces waarbij het Angelsaksisch kapitalistische model door grote donoren aan de rest van de wereld werd opgelegd. Nadere analyse van die Washington Consensus moet ons tot een niet altijd negatief oordeel brengen. Bijvoorbeeld de Argentijnse crisis zou nooit zijn opgelost als niet een aantal elementen uit die Consensus daar waren doorgevoerd. Maar zaken als vrije inwisselbaarheid van de munt, privatisering van basisindustrieën, afschaffing van subsidies en van prijsplafonds voor basisconsumptiegoederen en verregaande deregulering zijn misschien een begrijpelijk antwoord geweest op gouvernementele obesitas in sommige landen, maar hebben zeker geen universele gelding. De naoorlogse opbloei van West Duitsland - “das Wirtschaftswunder” - kon tot stand komen juist in flagrante strijd met vrijwel al deze elementen, en het wel accepteren van de Washington Consensus heeft in sommige Oost-Europese landen en Rusland tot dramatische onevenwichtigheden geleid.
- Het is ook de periode van globalisering en daaraan gekoppelde groei. Globalisering wordt in het ontwikkelingsdebat wel eens afgedaan als dé schuldige aan de groeiende ongelijkheid, en inderdaad, sommige ongelijkheid in de wereld is toegenomen maar - zoals later zal blijken – dat ging wel gepaard met een vermindering van de absolute armoede.⁴

---

³ Zie over de grote rol van de Nederlandse hulpverlening: Elseviers Weekblad, Kerstnummer 2005.

⁴ Zie over ongelijkheid en groei bijvoorbeeld het World Development Report 2006, Equity and Development. Eén van de conclusies die het WDR 2006 trekt is dat in de periode 1988-2000 de ongelijkheid *tussen* landen is afgenomen, terwijl de ongelijkheid *binnen* landen is toegenomen.

- En dat leidde weer tot een verandering op die wereldkaart van de armoede, waardoor sommige ontwikkelingslanden zelffinancierend gingen worden en andere landen, ook in het Noorden, terugvielen in armoede.
- Maar ook in deze periode zien we dat met name dankzij ontwikkelingshulp de sector onderwijs kwantitatief en kwalitatief sterk groeit, in een mate waarbij talloze academische instellingen in het Zuiden evenwaardig zijn geworden aan die in het Noorden. Ook hier heeft hulp dikwijls een belangrijke rol gespeeld.
- Tevens is dit het tijdperk van het opkomen van het microkrediet als een mogelijkheid voor de armsten in de wereld om op eigen benen te kunnen staan en de eigen ontwikkeling ter hand te nemen. Microkrediet, vaak gecombineerd met zaken als invoering van kadasters en eigen grondeigendomtitels.

Al in 1988 constateert Prins Claus dan ook op de Wereldconferentie van the Society for International Development (SID) in New Delhi⁵, dat we niet meer van dé ontwikkelingslanden kunnen spreken. De verandering op de wereldkaart van de armoede leidde tot een aantal nieuwe categorieën.

- Daar zijn *de stijgbeugellanden*, ontwikkelingslanden die op eigen kracht een sprong voorwaarts kunnen doen. De eerste groep die dat gelukt is – Zuid-Korea, Singapore, Taiwan – heeft er een nieuwe kring bij gekregen: Chili, China, India, Mexico, Brazilië, e.a..
- Dan zijn er *de wachtkamerlanden*, bijvoorbeeld landen die er op kunnen rekenen, mits zij een aantal maatregelen nemen en mits zij daarbij hulp krijgen, dat ze in een fase komen waarin ze zelf hun eigen ontwikkelingsprocessen kunnen financieren en hun armoede sterk naar beneden kunnen drukken. Het gaat om landen als Indonesië en veel landen in Latijns Amerika.
- Dan zijn er *de terugvallers*, landen met een duidelijke neergang in hun ontwikkelingsproces, zoals Suriname, de Nederlandse Antillen, maar ook b.v. Zambia, Haïti, Ethiopië. En in de negentiger jaren moest de bevolking van heel wat Oost-Europese landen ook een stevige teruggang verwerken.
- En dan zijn er nog *de achterblijvers*, landen die tenminste in hun nationale economie alsmat niet vooruit lijken te komen. Dit noemde ik eerder ‘the losers’ en sommigen waren daar niet gecharmeerd van, maar het is wel de realiteit, dat heel veel, met name

---

⁵ 19th World Conference of the Society for International Development (SID), March 1988 in New Delhi, India on poverty, development, and collective survival.

Afrikaanse landen, nu niet vooruit komen. Althans niet in hun Bruto Nationaal Product, wel in kwaliteit van leven, als die vertaald mag worden in toegang tot gezondheidszorg, scholing en verbetering van de mensenrechten, en ook wat de positie van vrouwen betreft. Het probleem van het achterblijven wordt nog versterkt door de opkomst in deze derde fase van nieuwe epidemieën, op de allereerste plaats HIV/Aids maar ook weer malaria.

- En dan is er nog die moeilijk te definiëren categorie van Islamitische landen met persistente werkloosheid en uitzending van migranten. Je kunt die categorie moeilijk plaatsen in klassieke ontwikkelingsoverzichten. Men kan alleen constateren, dat een zeer grote bevolkingsgroei hier in het algemeen gepaard gaat met een stagnatie van het BNP, maar niet met geweldige achteruitgang. Denk aan Egypte, Jordanië, Jemen, Algerije, Marokko.
- Tot slot moet er een nieuwe categorie aan toegevoegd worden, die ook moeilijk benoembaar is, namelijk de onderontwikkelde grondstoffenleveranciers. Landen dus met grote inkomsten, maar die vrijwel niet vertaald worden in echte brede ontwikkelingsprocessen. Het gaat dan om bijvoorbeeld Soedan of Angola. In dit tijdperk van nieuwe schaarsten wordt de positie van die landen politiek, economisch en financieel onverwacht heel belangrijk, maar we zien ook, dat de nieuwe inkomstenstroom een kus van de dood kan zijn, als het gaat om mensenrechten, kwaliteit van democratie en goed bestuur.

3. Vertaald in cijfers

Wat betekenen nu deze drie fases voor internationale samenwerking in termen van armoedebestrijding?

Het meest opvallende cijfer is het volgende:

- In 1981 leefde 41% van de wereldbevolking onder de 1 dollar grens. In 2006 is dat gereduceerd tot 16% (in huidige koopkrachttermen).
- In 1981 leefde 70% van de wereldbevolking onder de 2 dollar grens. In 2006 is dat gereduceerd tot 47%.

Of om het anders te zeggen: er zijn nu nog 879 miljoen medemensen, die met minder dan 1 dollar per dag moeten rondkomen, dus in extreme armoede leven, maar in een kwart eeuw is die armoede wel bijna gehalveerd. Het waren er in 1981 nog ruim anderhalf miljard.⁶

Het aantal mensen, dat niet op het niveau van de extreme armoede leeft, maar wel als arm gekwalificeerd kan worden (2 dollar per dag) is echter wel op twee en een half miljard gebleven. Dus de extreme armoede is sterk verminderd en de gewone armoede is in dit kwart eeuw gelijk gebleven. Gelijk gebleven? Heeft de hulp dan toch niet gewerkt?

Ja, zeker wel, want het geheim van deze cijfers - in al hun betrekkelijkheid - is, dat intussen de wereldbevolking in die drie fases van ontwikkelingssamenwerking, tussen 1950 en 2005, gegroeid is van twee en een half miljard naar bijna zeven miljard mensen! Dus twee en een half keer zo groot is geworden. Dat, en niet het falen van de hulp, is de echte achtergrond van het gelijk blijven van de gewone armoede. En dat kunnen we dus ook anders zeggen: nooit in de menselijke geschiedenis zijn én armoedereductie én bevolkingsgroei zo nauw hand in hand gegaan.

Dat we dat mogen zeggen is te danken aan andere verhoudingen in de wereld, aan de eigen inspanning van de mensen, aan een beter beleid, aan het uitbannen van uitbuiting en dictatuur, en ook aan ontwikkelingshulp.

Het zijn macrocijfers, maar het wordt sprekender, als wij ze vertalen in termen van levensverwachting, van scholing en ook van trots van ouders, omdat hun kinderen het langzamerhand beter krijgen.

---

⁶ Gebaseerd op het World Bank Policy Research Working Paper 'The developing world is poorer than we thought, but no less successful, in the fight against poverty', van Shaohua Chen en Martin Ravallion; augustus 2008

Dat ene cijfer: moeders in arme landen die vijftig keer, ja vijftig keer meer kans hadden in het kraambed te sterven dan de vrouwen in het Noorden. Een cijfer dat zich misschien meer dan welk ander ook laat vertalen in menselijk leed. Hulp wordt nu sterk ingezet om dit cijfer met tweederde terug te dringen en dat moet gelukt zijn in 2015.⁷

Die opzienbarende ontwikkelingen zijn dus niet allemaal aan hulp te danken. Het is vrijwel altijd terug te voeren op een combinatie van groei en hulp, van beter bestuur en hulp, van veranderende wereldverhoudingen en hulp, etcetera. Je kunt eenvoudigweg niet zeggen waar precies die grens ligt van waar de eigen inspanningen het deden en waar hulp de doorslaggevende factor was. Maar we kunnen wel na vijftig, zestig jaar het omgekeerde zeggen, namelijk wat absoluut wél nodig is om tot ontwikkeling te komen.

- *Onderwijs* is een absolute voorwaarde voor ontwikkeling; geen garantie, want als de scholen alleen maar afleveren voor werkeloosheid dan zijn ze geen investering in de groei geweest. Maar omgekeerd, zonder onderwijs komt er zeker geen groei en ontwikkeling.
- En dat geldt voor al die technische hulp, vooral *adviezen en begeleidingen*. Ook hier geen garantie voor ontwikkeling, maar zonder advisering van wat in andere landen, rijke en liefst minder arme, ontwikkeling heeft gebracht, zonder ook analyses uit andere landen bij knelpunten te betrekken, zou het ontwikkelingsproces niet doorgaan of aanzienlijk langer duren. Ik wees op de rol van Winsemius Sr.
- *Research* dan? Waar dienen al die onderzoeksinstituten voor, in de zachte en in de harde sector? Inderdaad, ook weer geen garantie voor hulp, maar zónder onderzoek geen ontwikkeling, of veel later. Van de Groene Revolutie tot eigen energieopwekking, van scenario opbouw voor bevordering van het midden- en kleinbedrijf tot de manier waarop in de eigen culturele situatie democratie vorm kan krijgen.
- *Betalingsbalanssteun* is een andere vorm van hulp die soms zwaar onder kritiek staat, want die kan heel gemakkelijk leiden tot corruptie, verspilling, gebrek aan democratische controle. Maar we hebben ook het voorbeeld van de effecten van de kunstmestleveranties gezien, dat was ook een vorm van betalingsbalanssteun. En in zoveel gevallen hebben de voorwaarden voor het ontvangen van betalingsbalanssteun ook juist ertoe bijgedragen, dat het bestuur verbeterde, mensenrechten werden gerespecteerd en democratie bevorderd.
- Dan is er de *financiering van infrastructuur*. Ik refereerde al aan de havens in India. Maar ook kan verwezen worden naar de doorbraak in de telecomprojecten van de Wereldbank

---

⁷ Bron: UN Inter-Agency and Expert Group on MDG Indicators. *The Millennium Development Goals Report 2008*. New York 2008

in de jaren negentig die de take off van China bevorderd hebben.⁸ En ook de schaduwzijden: verwaarloosd onderhoud, of al dan niet door corruptieoverwegingen ingegeven beslissingen, van de donoren of recipiënten om infrastructurele voorzieningen aan te leggen voordat ze echt nodig waren. Natuurlijk is er de soms overdreven sprong naar voren en het vestigen van alle hoop op dit soort voorzieningen als dé sleutel tot ontwikkeling. Maar daar staat weer tegenover, dat achterblijvende infrastructuur heel veel aanwezig ontwikkelingspotentieel, zowel qua menselijke factoren als in de fysieke sfeer (bijvoorbeeld agrarische productie), ongebruikt laat.

- *Denktanks, democratie-ondersteuning, kadervorming*: deze vorm wordt dikwijls bekritiseerd, want de relatie met de directe armoedebestrijding lijkt zo ver weg. Maar gerefereerd is al aan het voorbeeld van Chili, waar denktanks en democratieondersteuning de basis hebben gevormd voor twintig jaar groei en stabiliteit. Ook omgekeerd: zo dikwijls zijn de mogelijkheden voor een take off van landen verkwanseld doordat de elites in politiek en economie onvoldoende verantwoordelijkheidsgevoel en ethisch bewustzijn hadden om zich ten dienste te stellen van de ontwikkeling van hun eigen volk en niet andersom. Leiderschap in alle maatschappelijke domeinen, van politiek tot bedrijfsleven, van media tot maatschappelijke voorzieningen, is onmisbaar in het ontwikkelingsproces, maar het is ook ongelooflijk veel verwaarloosd in de officiële ontwikkelingsprogramma's of zelfs tegengewerkt, want 'elitair'.
- *Maatschappelijke voorzieningen*: hier doet zich de grootste spanning voor in het actuele debat over de zin van ontwikkelingssamenwerking. Er is die klacht, dat we nu al bijna twee generaties zorgen voor *schooltjes*, voor *ziekenhuisjes*, voor *sociale centra*, voor *elektriciteit* op armetierige woningen. Wat heeft het allemaal voor zin? En inderdaad, wie het ontwikkelingsproces verengt tot groei van het BNP kan hier die vraag bij stellen. Maar wie de realiteit van de ontwikkelingswereld kent, weet dat deze voorzieningen juist het verschil kunnen uitmaken tussen waardigheid of absolute misère.

Op de vraag: helpt hulp, kan men maar één antwoord geven: hulp kan helpen, kan het verschil uitmaken, zelfs tussen leven en dood, en in ieder geval tussen kwaliteit van leven of verpaupering.

---

⁸ J.F. Rischard op Conferentie Parlementariërs voor de Wereldbank; Napels, 2005.

4. Wanneer helpt hulp?

Die vervolgvraag op de stelling, dat hulp kan helpen, namelijk wanneer helpt hulp wel, is eigenlijk dezelfde als de vraag wanneer een medicijn wel helpt. Dat hangt ten nauwste samen met de diagnose. Waarom zijn mensen arm? Waarom is er armoede in grote delen van de wereld en in andere niet?

Hier begint het echte debat.

Er zijn tenminste vier theorieën die het armoedevraagstuk proberen te verklaren en daarom zijn er ook vier soorten gelovigen en vier soorten oplossingen en in die richtingenstrijd worden telkens de andere analyses en de andere oplossingen terzijde geschoven en zelfs vervloekt.

1. *De uitbuitingstheorie.* Armoede is gelijk aan de uitbuiting door de rijken in de wereld, aan onderdrukking, aan afhankelijkheidsmaking, aan marginalisering. Armoede is de vrucht van diefstal. Deze Marxistische en neo-Marxistische benadering, die we veel bespeuren - zelfs twintig jaar na 1989 - in de anti-globalisten beweging, ziet hulp dan ook niet zitten. Alleen diepgaande structurele veranderingen in de machtsverhoudingen, meestal revolutionaire veranderingen, kunnen de armoede uitbannen. Sommigen zijn nog bereid om vrijhandel als onderdeel van de structuurverandering te beschouwen, maar vele anderen zien zelfs in een afbreken van tariefmuren een conspiratie om de dominante positie van het Noorden te institutionaliseren. Er is in deze theorie wel dikwijls veel sympathie voor kleinschaligheid en vooral voor behoud van oude productiestructuren.
2. *Het volledige vrije markt model.* Diametraal tegenover de vorige opvatting staat die van de voorstanders van volledige liberalisatie van markten, van kapitaal tot goederen. Alleen een zo gunstig mogelijk en zo gefaciliteerd mogelijk investeringsklimaat bestrijdt de armoede. De overeenkomst met de eerste stroming is, dat ook hier hulp nauwelijks een rol speelt. Als er al hulp gegeven moet worden is dat niet ter ontwikkeling, maar in de vorm van leedverzachting, charitas in de klassieke zin. Armen zijn ook geen slachtoffer, maar hebben een eigen verantwoordelijkheid te dragen voor hun lot, en dat is inclusief de verantwoordelijkheid, die zij dragen voor de kwaliteit van de overheid, die zij al dan niet gedogen. Die overheid moet ook zo slank mogelijk zijn en als er dan al van interventies sprake is, dan is het in de vorm van overgangskredieten en van adviezen over de wijze

waarop markten in die ontwikkelingslanden zich kunnen ontwikkelen en investeringen beschermd kunnen worden. De Filippijnen zijn lange tijd beschouwd als dé proeftuin voor dit model. En dat heeft geen goede resultaten opgeleverd.

3. *Het sociaal-democratisch planningmodel.* Armoede is bestrijdbaar en is te wijten aan een combinatie van onderdrukking, gebrek aan voldoende financiële middelen en afwezigheid van een krachtige overheid. Al die drie factoren moeten gecorrigeerd worden en er moet een overheid komen, die het ontwikkelingsproces vertaalt in strikte doelstellingen en tijdschema's, en daarbij adviezen kan krijgen van deskundigen uit het buitenland. De samenleving is maakbaar, mits van bovenaf goed aangestuurd.

Dit is eigenlijk het dominante model geweest in het denken en in het beleid van de grote hulpverlenende landen en de multilaterale instituties, zoals gezegd, vooral tot begin negentiger jaren. Het model is direct ontleend aan de ervaring van de sociaal-democratie in Scandinavische landen, het Verenigd Koninkrijk maar ook in België en in Nederland. Het plansocialisme van de Belg de Man en later bij ons van iemand als Tinbergen, gold als lichtend voorbeeld en werd beschouwd in zijn dragende elementen overplantbaar te zijn naar ontwikkelingslanden. Het is een model dat ook heel sterk gericht is op economische ontwikkeling. Tony Judt⁹ kenmerkt dat naoorlogse sociaal-economisch planmodel in Europa als een soort religie, en inderdaad belangrijke dragers van het ontwikkelingsbeleid, zoals Jan Pronk, hebben niet alleen de filosofie maar ook de bijbehorende instituties zoals de Centrale Planbureau's als kathedralen in de ontwikkelingslanden opgebouwd of op laten bouwen. Soms heeft dit model goed gewerkt, soms schoot het tekort door eenzijdigheden, optimisme en overgewicht.

4. *De benadering van integrale authentieke ontwikkeling.* Deze benadering gaat uit van een veelheid aan oorzaken van armoede en geeft daarbij ook heel veel gewicht aan culturele, historische en religieuze elementen. De menselijke factor is buitengewoon belangrijk, zowel als verklaring, als norm en als onmisbaar instrument tot verandering. Met de Pauselijke encycliek 'Populorum Progressio' en zijn pleidooi voor het concept van integrale menselijke ontwikkeling, is een duidelijke aanzet voor deze benadering gegeven, die eigenlijk ook op dezelfde premissen terugvalt als het Rijnlandse model en de wijze waarop in de 20ste eeuw in vele landen van West en Centraal Europa de armoedebestrijding gestalte heeft gekregen, namelijk als de gedeelde

---

⁹ Tony Judt Postwar; New York, 2005.

verantwoordelijkheid van de armen zelf, samen met maatschappij en overheid. De armen zijn in staat om zich zelf aan hun situatie te ontworstelen, mits er in hun samenleving basissolidariteit is binnen de betrokken groep en tussen de verschillende groepen in de maatschappij, en mits er een overheid is, die die benadering ondersteunt. Deze visie, die allereerst de potentie van een samenleving zelf wil mobiliseren, met inbegrip van die specifieke culturele, historische en religieuze elementen, begint nu weer wat meer waardering te krijgen, nu zowel het geweld van het “capitalisme sauvage”, als de Marxistische uitbuitingstheorie, als de intellectuele politieke dominantie van het sociaal-democratisch model, alle aan kracht hebben verloren. Maar het is nog steeds geen duidelijke en gearticuleerd alternatief, en daarom heb ik het in mijn essay ook genoemd “The soft spoken inspiration”.¹⁰

Elementen van die inspiratie - en juist geen doctrine - zijn de erkenning van:

- het algemeen belang, het ‘common good’, als meer dan de optelsom van de individuele en groepsbelangen;
- de maatschappij bestaat uit staat-markt-persoon-samenleving, en die zijn alle onmisbaar in hun eigen elkaar ondersteunende en faciliterende rol;
- cultuur en religie moeten in het moderniseringsproces, dat onvermijdelijk is, wél als onmisbare factoren meegenomen worden en moeten zo nodig ook beschermd worden;
- de historie is een belangrijke factor als uitgangspunt voor ieder ontwikkelingsbeleid;
- subsidiariteit is een centraal element in deze benadering. Overheidsingrijpen is soms nodig, maar pas als de eigen samenlevingsinspanningen onvoldoende zijn, en moet juist weer gericht zijn op het versterken van de capaciteit van die samenleving om het zelf te doen.

In de diagnose van het armoedevraagstuk is hier overigens wel ruimte voor al die andere analyses. Soms heeft uitbuiting een belangrijke rol gespeeld, soms een niet functionerende markt, en weer andere keren een overheid die te zwak was om maatschappelijke processen in goede banen te leiden. Soms zijn nationale structuren een belemmering voor ontwikkeling en op andere momenten of tegelijkertijd de mondiale. Maar het mag nooit leiden tot excuses. Hard werken, verantwoordelijkheid nemen voor het eigen lot en dat van anderen, zijn onmisbaar.

En dan is er nog iets anders: ontwikkeling is meer, veel meer dan economische groei. De uiteindelijke norm is, of mensen in waardigheid kunnen leven en hun verantwoordelijkheid kunnen waarmaken, niet alleen als individu maar juist ook in relatie

---

¹⁰ J. van Gennip “The soft spoken inspiration”; The Hague, 2003.

met medemensen. En daarom kan ook een samenleving van mensen zoveel meer tot stand brengen dan een overheid of een markt. De verbreding daarbij van het solidariteitsbegrip tot op het mondiale niveau is daarbij onontbeerlijk, zowel in de vertaling naar faire kansen op de wereldmarkt van de gemarginaliseerden als in de vorm van welvaartsoverdracht van Noord naar Zuid.

Een benchmark in het denken van dit model zou het Duitse Wirtschaftswunder kunnen zijn. Teruggrijpen van mensen als Adenauer en Erhard na de oorlog op de grote principes van de sociale markteconomie heeft ertoe geleid, dat de Bondsrepubliek zich van de puinhopen af heeft ontwikkeld met overtreding, zoals eerder aangestipt, van ongeveer alle voorschriften, die de Washington Consensus na 1989 aan de ontwikkelingslanden heeft opgelegd, maar wel met inachtneming van de hierboven genoemde elementen van de benadering voor authentieke ontwikkeling.

En dan is er nog die belangrijke positie in deze benadering van economische actoren, die niet op winstuitkeringen gericht zijn, zoals aan- en verkoopcoöperaties van agrarische goederen en coöperatieve kredietinstellingen of woningbouwcorporaties. En er is ook de relativering van de beurs als het belangrijkste toedelingsmechanisme van kapitaal. Familiebedrijven zijn in dit model “Die stille Gewinner”.

Helaas lijken de Duitse ontwikkelingspolitici hun eigen geschiedenis soms vergeten. Dit model, dat in tijden van schaarste en soberheid is ontwikkeld en waarbij wel plaats was voor een krachtige overheid, wordt momenteel ook vanuit Bonn en Berlijn in relatie met de ontwikkelingslanden gerelativeerd. De huidige situatie van een zich terugdringende overheid wordt ook daar als sterk normatief gezien. Toch is het blijvende kenmerk van dit model, dat er wel criteria zijn voor ontwikkeling en we wel respect moeten hebben voor economische wetmatigheden, maar dat er geen vaste standaardrecepten of scenario's voor alle ontwikkelingslanden gelden.

Ook de Wereldraad van Kerken heeft in haar geschriften in de zestiger en zeventiger jaren zich bekend tot een aantal van deze elementen.

Maar niet alleen de diagnose van wat de oorzaak van armoede is en het daarop gebaseerde recept is wezenlijk in het debat over vraag of hulp helpt, maar in lijn met de vierde benadering is nog een andere discussie van doorslaggevend belang, namelijk de vraag waartoe moet hulp helpen? Is hulp alleen een instrument voor economische groei of is er meer? En hier ligt wellicht ook de verklaring voor de grote spanning tussen de

massale spontane reacties van de Nederlandse bevolking op een Tsunamiramp en
tezelfdertijd de scepsis in de politiek over de effecten van de hulp.

5. *Staat hulp per se in dienst van ontwikkeling?*

Het samenvallen van het begrip ontwikkeling met sociaal economische ontwikkeling heeft van ontwikkelingshulp een soort containerbegrip gemaakt. Maar ontwikkeling is meer en is anders: zij staat ook in dienst van het algemeen belang, voor menselijke waardigheid, voor mededogen. En dat leidt weer tot dat verwarrende kwaliteitsdebat, want er zijn nu eenmaal heel veel vormen van mededogen, van charitas, van andersoortige interventies, die zeker niet direct leiden tot sociaal economische ontwikkeling of in hun effecten op die ontwikkeling niet meetbaar zijn.

Proberen we eens al die acties en interventies met elkaar te vergelijken en een poging te doen om tot een categorisering te komen:

1. Want soms gaat het allereerst om *overlevingshulp*, dus medicijnen, vaccinaties, voedsel. Wij zijn in staat die te verschaffen en de moeder is in staat om met dat medicijn haar kind in leven te houden. De vraag dan te stellen vijf jaar later, of die actie een bijdrage is geweest aan het BNP is letterlijk mensonwaardig. Dat wil niet zeggen dat er geen criteria aan charitatieve hulp mogen worden gesteld, bijvoorbeeld ter zake soberheid en effectiviteit. Ook moet vermeden worden, dat dit soort hulp wordt ingezet om een dictatoriaal regime te bevestigen, of via vluchtelingenkampen strijders te rekruteren. Daar treden soms duivelse dilemma's bij op. En waar mogelijk moet ook humanitaire hulp een ontwikkelingsdimensie hebben. Bijvoorbeeld maaltijden verbinden aan schoolgang.
2. Soms heeft hulp een *faciliterende* functie, om basisvoorzieningen op te zetten. Scholen, institutionele gezondheidsvoorzieningen, water en dak boven het hoofd. Ook hier zou ik nog niet de norm van bijdrage aan het Bruto Nationaal Product willen aanleggen, al is het wel duidelijk dat absolute verpaupering geen basis kan zijn voor ontwikkeling en zeker niet gebrek aan scholing of de kans om gezond in de samenleving te functioneren. Denk hier ook aan het belang van water. Een op de twee ziekenhuisbedden in Afrika wordt bezet door patiënten met ziektes, die ontstaan zijn door gebrek aan schoon water!
3. Soms gaat het ook om *capaciteitsversterking*. Waar toegang tot bijvoorbeeld basisonderwijs nog in de voorzienings sfeer geïnclassificeerd kan worden, is gerichte hulp om mensen toe te rusten, professioneel, economisch, sociaal, van grote betekenis - tot en met het academische niveau.

4. Het gaat verder om echte *voorwaarden voor ontwikkeling*, zoals goed en rechtvaardig bestuur (good governance). Denk aan de succesvolle programma's voor kwaliteitverbetering van de rechtspraak in Indonesië.
5. Het gaat om *respect voor de menselijke waardigheid* en mensenrechten: veiligheid, rechtsbescherming, democratie, bescherming minderheden. Het gaat om 'advocacy', het opkomen voor de rechten van landlozen bijvoorbeeld, zoals de Braziliaanse bisschoppen doen. Ook hier wordt de vraag naar de relatie met het BNP niet gesteld of naar het directe verband met economische ontwikkelingen.
6. Dat geldt wel bij *investeringen in groei en werkgelegenheid*.
7. En dat geldt in een aantal gevallen ook uitdrukkelijk om *structurele veranderingen*, zoals in Latijns Amerika bevorderd is.

In het publieke debat hebben we het steeds over die trits hulp-ontwikkeling-relatie Bruto Nationaal Product, maar die identificatie is een reductie van het veel bredere bieden van een helpende hand aan mensen in nood en het bestrijden van armoede. Soms past die koppeling van die drie begrippen daarin, soms niet en soms is er een verwijderd verband. Democratie is een waarde op zich, maar kan ook duidelijk bijdragen aan ontwikkeling; good governance is duidelijk een voorwaarde voor die ontwikkeling, maar er zijn ook zaken die soms op korte termijn juist contraproductief zijn voor een snelle economische ontwikkeling, zoals zodanig toegenomen niveau van gezondheidszorg, dat bijna opeens in een periode van vijftien tot achttien jaar meer dan vijftig procent van de bevolking is gaan bestaan uit kinderen en jongeren onder de twintig jaar. Typerend was ook de klacht van een functionaris van de Aziatische Ontwikkelingsbank: sinds er democratie is op de Filippijnen gaat de besluitvorming over projecten veel trager. En daarom dat pleidooi ook vanuit bijvoorbeeld de Pauselijke Encyclieken voor het begrip van menselijke ontwikkeling en integrale ontwikkeling, op basis van een veel bredere diagnose van wat het leven levenswaardig en menswaardig maakt en een relativering van de economie alleen.

Het zijn allemaal appels die op ons gedaan worden in naam van humaniteit en solidariteit, maar die ook een uitdrukking zijn van het feit, dat er geen eenduidige, eenvoudige diagnoses en oplossingen van het armoedevraagstuk in de wereld bestaan.

6. *Aanzwellende geldstromen*

Een scherpere analyse van waarom mensen geven en wat de functie van hulp is, is op zijn plaats, maar er is ook van de andere kant behoefte aan veel sterkere nuancering en in kaart brengen van de verschillende geldstromen, die ingezet worden in armere landen. Het is daarbij verbazingwekkend tegenover het huidige Nederlandse debat, dat sterk op krimp gericht lijkt, dat we op dit moment wereldwijd te maken krijgen met een duidelijke verbreding en vergroting van die hulpstroom.

1. *De klassieke ontwikkelingshulp* (ODA: Official Development Assistance).

- a) Het gaat hier om hulp van overheden naar overheden en samenlevingen in ontwikkelingslanden, direct of via multilaterale en particuliere organisaties (ngo's). Het geld is afkomstig uit het oorspronkelijke blok van Westers gezinde landen, leden ook van de OESO. Alleen het geld dat beschikbaar wordt gesteld aan 'echte' arme landen (de zogenaamde DAC-landen) wordt meegeteld als ODA. In 2006 bedroeg de ODA 104 miljard dollar, iets minder dan in 2005 (107 miljard). In 2000 was de ODA nog 54 miljard dollar. Dat bedrag is tot 2004 gestaag gestegen. De sprong voorwaarts die in 2005 werd gemaakt kwam grotendeels door de schuldverlichting aan Irak en Nigeria waar de rijke landen toe besloten hadden¹¹. De grote internationale UN conferentie over financiering van ontwikkeling vond plaats in 2002 in Monterrey Mexico. De Monterrey Consensus bevat waardevolle doelstellingen om de armoede uit te roeien, maar bevat helaas geen bindende verplichtingen noch een afgesproken tijdpad voor de uitvoering. De grootste teleurstelling was dat de rijke landen hun beloftes over verhoging van ontwikkelingsgelden en effectiviteit niet zijn nagekomen. Daarnaast is er ook weinig vooruitgang geboekt bij het verbeteren van de markttoegang voor ontwikkelingslanden. Wel is er veel aandacht besteed afgelopen jaren aan het verminderen van de schuldenlast van ontwikkelingslanden. Vanaf 29 november begint de vervolgconferentie in Doha, Qatar dat deze keer hopelijk over meer gaat dan hulpstromen alleen en zo bijvoorbeeld ook aandacht geeft aan de financiële sector van ontwikkelingslanden en de positie van de vrouw hierin. Nieuwe thema's die op de agenda staan zijn het aanpakken van illegale geldstromen en de financiering van het internationale klimaatbeleid.

---

¹¹ Zie o.a. Global development Finance 2007, The Globalization of Corporate Finance in developing Countries, p 54 e.v.

- b) Maar er is ook het ‘nieuwe’ ODA. Een opmerkelijke ontwikkeling betreft de opkomst van enkele nieuwe donoren. Het gaat dan om een paar nieuwe OESO-leden, maar vooral om een gecoördineerde inspanning van het nieuwe, vergrote Europa om zowel kwantitatief als kwalitatief ‘het verschil te gaan uitmaken’ in de strijd tegen de globale armoede. In het kader van de zgn. ‘European Consensus’¹² is drie jaar geleden overeenstemming bereikt, om in de komende vijf jaren twee à driehonderd miljard euro ter beschikking te stellen vanuit de Europese Unie (de 27 lidstaten plus de Europese Commissie) en dat op een zeer gecoördineerde wijze te doen. Uiteraard moet nog bezien worden of die afspraken ook echt worden nagekomen, maar de koppeling van de ODA aan de groei van het Bruto Nationaal Product binnen Europa en de geleidelijke verhoging tot 2015 van dit percentage tot 0,7%, zal inderdaad het landschap van de hulpverlening aanzienlijk wijzigen. Als tenminste de beloftes gestand worden gedaan....
- c) Dan is er de opkomst van de BRIC’s. Op het toneel zijn echt nieuwe donoren verschenen, met name China, een beetje India en Brazilië, maar ook maakt Rusland aanstalten om – veelal geïnspireerd door politieke overwegingen - weer haar rol als donor te hernemen. China stelt momenteel anderhalf miljard dollar ter beschikking, maar veel belangrijker nog is dat zijn handel met Afrika drieënzeventig miljard bedraagt op jaarbasis. Het gaat dan vooral om de import van grondstoffen en basisproducten. Om Ben Knapen te citeren: “China is een stofzuiger zonder stopknop”. Ook de directe investeringen van China in Afrika, die tot voor enkele jaren zeer beperkt waren, zijn substantieel toegenomen. In twee jaar tijd met bijna honderd procent (in 2005 6,27 miljard dollar; in 2007 12 miljard)¹³. De grootste consequentie van de opkomst van China is tot op heden geweest, dat de verantwoordelijken daar het na 1989 gezamenlijk ontwikkeld beleid van de Westerse mogendheden, om anti-corruptie, respect voor mensenrechten en democratie als conditionaliteiten bij de ontwikkelingssamenwerking te stellen, niet zondermeer onderschrijven. Het gaat de Chinezen primair om het scheppen van nieuwe bondgenootschappen, waardoor de toevoer van grondstoffen gegarandeerd wordt en corruptie, onderdrukking en dictatuur zijn de prijs die zij daarvoor ook willen betalen. En daarmee ontcrachten zij ook het beleid van andere donoren.

---

¹² De Conferentie van SID Europa in 2004 in Den Haag – A new Era – heeft hier veel bouwstenen geleverd.

¹³ Sven Grimm, The Triangle China-Africa-Europe, working paper EDC 2020/SID Seminar Brussels; oktober 2008

2. *Particuliere investeringen.*

Het beeld van geldstromen van Noord naar Zuid, dat decennia lang bepaald was door hulpverlening, is in de laatste twintig jaar aanmerkelijk verkleurd doordat er een enorme stroom van particuliere investeringen en beleggingen op gang gekomen is. Het gaat om bedragen die een veelvoud van de hulpverlening zijn.

- Op de allereerste plaats van Noord naar Zuid. De netto directe buitenlandse investeringen (FDI's) in ontwikkelingslanden bedroegen in 2006 325 miljard dollar, ongeveer het driedubbele dus van de ontwikkelingshulp. De directe investeringen zijn snel gestegen: in 2000 bedroegen de FDI's nog 167 miljard dollar. De meeste investeringen gingen naar Oost-Europa en Centraal Azië: 116 miljard in 2006 en 25 miljard in 2000). Oost Azië en de Pacific ontvingen in 2006 88 miljard dollar aan directe investeringen (45 miljard in 2000). In deze regio trekt vooral China veel investeringen (76 miljard). Latijns Amerika en de Cariben ontvingen 69 miljard dollar in 2006 (in 2000 nog 80 miljard). Het Midden-Oosten en Noord-Afrika 19 miljard (5 miljard in 2000). Zuid-Azië (India en Pakistan) trokken in 2006 13 miljard aan FDI's aan, tegen 4,4 miljard in 2000. In Sub-Sahara Afrika, tenslotte, kwamen in 2006 voor 12,5 miljard dollar aan directe investeringen binnen (3,5 miljard in 2000).¹⁴

Naast deze directe buitenlandse investeringen zijn er ook nog de zogenoemde portfolio-investeringen (aandelen, obligaties e.d.). In 2006 werd er voor 94 miljard dollar aan portfolio-investeringen gedaan in ontwikkelingslanden. Vooral in China werden veel portfolio investeringen gedaan (32 miljard). Sub-Sahara Afrika bleef wat dit betreft sterk achter: het continent ontving slechts 12,5 miljard dollar aan portfolio investeringen, waarvan maar liefst 12,4 gericht was op Zuid-Afrika.

En dat is nog maar een gedeelte van het beeld want:

- Er is ook een enorme stroom van middeninkomenslanden binnen het Zuidelijke Halfrond naar andere arme of armere landen, en omgekeerd. We kennen allemaal de gigantische investeringen van de Indonesische Chinezen in Vietnam, om maar niet te spreken over de basis van de welvaart in Singapore, die voor een aanmerkelijk deel bestaat uit Indonesisch vluchtkapitaal. Zo zijn er ook de transfers van de Indiërs uit Kenia naar India zelf. Niemand zal dit soort transacties precies in kaart kunnen brengen, want het transfersysteem bestaat in zoveel gevallen uit het meenemen van een half afgescheurde krantenpagina of iets dergelijks!

---

¹⁴ Bron: Global Development Finance, 2007, p 48.

De opkomst van deze nieuwe geldstroom is overigens geen oplossing voor het armoedevraagstuk in zijn breedte, want het kenmerk van de FDI's is vooral, dat zij geconcentreerd zijn op de zogenaamde emerging markets en grotendeels voorbij gaan aan de minst ontwikkelde landen. Daarom heeft de European Round Table of Industrialists (ERT) onder leiding van M. Tabaksblat in een rapport van 2000 al opgesomd, wat de condities in de betrokken landen zelf moeten zijn om die stroom te vergroten. Een goed fiscaal klimaat, een efficiënt anti-corruptiebeleid en de mogelijkheden winsten te repatriëren zijn essentieel. ERT heeft een index gemaakt van de best en slechts presterende landen op dit terrein.¹⁵

Ook moeten portfolio investments, maar ook FDI's duidelijk getoetst worden op hun ontwikkelingsrelevantie. Investerings in mijnbouw ("extraction industries") zijn qua ontwikkelingseffect dikwijls duidelijk van mindere betekenis dan grotere arbeidsplaatsen en kennisoverdracht bevorderende financieringen. Het gaat om het zgn. *multiplier effect*. Dat bepaalt de ontwikkelingsrelevantie.

3. *Remittances van gastarbeiders en andere migranten.*

Daarnaast is nog een derde geldstroom op gang gekomen, die de hulpverlening verre is gaan overtreffen en dat zijn de overmakingen van gastarbeiders, asielzoekers, andere immigranten naar de landen van hun herkomst. Tien jaar geleden ging het nog over 75 miljard dollar en, volgens schatting van de Wereldbank is dat intussen opgelopen tot 199 miljard¹⁶, bijna twee keer zoveel als de officiële ontwikkelingshulp (ODA). Deze bron van middelenoverdracht is lang in de schaduw gebleven, omdat die moeilijk te traceren was, maar ook omdat die niet onmiddellijk in verband kon worden gebracht met 'echte' ontwikkelingsprocessen. Het meeste geld wordt namelijk overmaakt voor ondersteuning in de directe levensbehoeften van de achtergebleven familie, en soms worden ook die noden van hieruit gelenigd door voedselpakketten, kleding, etc.. Ze betreffen dus de consumptieve sfeer, maar zijn daarmee uiteraard wel indirect een bron van inkomsten. En ze zijn zeker een ontwikkelingsfactor, als ze aangewend worden, wat dikwijls gebeurt, voor het mogelijk maken van studies en bijscholing van familieleden. Soms ook wordt de steun van de verwanten in het buitenland gebruikt voor microkredieten en kleinere investeringen, voor een winkeltje of een werkplaatsje.

De geldstroom heeft ook aandacht getrokken om twee andere redenen. Daar is op de eerste plaats de vraag of er toch niet iets gedaan kan worden aan de soms ongeloflijk

---

¹⁵ ERT report "Improved Investment Conditions", mei 2000

¹⁶ Global Development Finance 2007, p 37.

hoge transactiekosten. Geldhandelaren en –koeriers verdienen commissies die kunnen oplopen tot tien à twintig procent.

Verder is lang onderbelicht gebleven de rol van buitenlandse financieringen bij etnische, religieuze en stammenconflicten. De burgeroorlog in Sri Lanka wordt voor een niet te verwaarlozen gedeelte betaald door de Tamil vluchtelingen in het Verenigd Koninkrijk. Kroaten in Argentinië hebben met hun overmakingen een grote rol gespeeld in de financiering van de oorlog op de Balkan en wapenaankopen bij conflicten in Somalië worden mogelijk gemaakt met middelen van Somalische vluchtelingen in Europa.

Met name in Duitsland zijn nu enkele steden systematisch bezig om na te gaan, of ze hun eigen diaspora kunnen betrekken bij ontwikkelingsprogramma's, bijvoorbeeld door deskundigheid, expertise en lokale kennis te gebruiken en eventueel hen bij financiering van programma's een hefboomfunctie te laten vervullen. Zo helpt het stadsbestuur van Berlijn bij zijn belangrijkste minderheden projecten in de regio's van herkomst. De NCDO heeft in Nederland programma's opgezet en gefinancierd volgens dezelfde principes, bijvoorbeeld in het Marokkofonds.

4. *Particuliere liefdadigheidsstichtingen.*

En dan is er de groei van de particuliere liefdadigheidsstichtingen, met name in de Verenigde Staten en ook in Duitsland. Het gaat dan om twee vormen van hulpverlening:

- Inzamelingsacties en brede fondswerving door particuliere organisaties en instellingen. Dat is vooral het Europese model, waarbij 4 miljard euro ter beschikking komt en uit Nederland alleen al 742 miljoen.¹⁷
- In de Verenigde Staten krijgt private liefdadigheid vooral gestalte in grote en middengrote filantropische familiestichtingen. Op die manier kwam in 2006, volgens de eerder genoemde Hudson Index, liefst 35,8 miljard dollar beschikbaar, dat is 10 miljard meer dan het officiële OS budget.¹⁸ We hebben in de laatste jaren de namen van Bill en Melinda Gates het nieuws zien halen en later van Warren Buffet, als de grote filantropen van de 21ste eeuw. Maar ook Nederlandse familiestichtingen spelen hier een belangrijke rol, zij het dat zij de schijnwerpers soms liever mijden. Overigens is het opvallend, dat de nieuwe gevers ook een belangrijk gedeelte van hun filantropie kanaliseren via de grote multilaterale instellingen. Ondanks verwijten van bureaucratie en hoge overhead, hebben allerlei onderzoeken uitgewezen, dat de voordelen van een gecoördineerde en professionele strategische aanpak toch

---

¹⁷ Zie 'Geven in Nederland 2007', tweejaarlijks onderzoek van de VU (Prof. Schuijt).

¹⁸ Zie Hudson Index

daartegen opwegen en het is dan ook verheugend, dat op basis van zo'n objectief onderzoek zo velen tot de conclusie zijn gekomen, dat VN instellingen en ook Bretton Woods instellingen soms meerwaarde hebben als kanaal, zelfs voor particuliere bestedingen.

5. *'De zelfdoeners'*.

Tot slot is er een laatste nieuw fenomeen aan het firmament van de hulpverlening verschenen, namelijk dat van de 'zelfdoeners'. Duizenden individuele Nederlanders (soms met hun families), financieren schooltjes, kliniekjes, huizen, waterleidingen en zelfs fabriekjes in de ontwikkelingslanden of in Oost Europa.

Voor mensen vanuit de katholieke traditie is dit niet echt nieuw. Naast de steun voor de grotere fondsen zoals de Vastenactie, Memisa, Mensen in Nood, is er altijd een aanzienlijke stroom middelen gegaan via individuele missionarissen, al dan niet op verlof. In protestants christelijke kring is er veel intergemeentelijke samenwerking geweest, met name met gereformeerde kringen in Centraal en Oost Europa (Hongarije, Roemenië).

Het nieuwe is, dat nu heel veel jonge mensen via reizen, via ICT of anderszins in contact komen met de realiteit van de armoede overzee en daar daadwerkelijk iets aan willen doen. Het zijn nog geen gigantische bedragen: naar schatting 6,5 miljoen euro per jaar en het gaat om zeven à achthonderd nieuwe projecten. Maar in totaal lopen er nu zo'n zes- à zeventuizend van deze zelfdoenersprojecten. En onderzoek heeft uitgewezen, dat het niet alleen om geld gaat, maar dat van niet te onderschatten betekenis is de vrijwillige inzet van enthousiaste financiers en fondswervers. Bijna zeshonderd uur per project besteden zij eraan!

In de volgende paragraaf wordt juist ingegaan op deze laatste categorie.

Als er iets in de Noord-Zuid verhouding veranderd is, dan is het wel, dat die kaart van hulpen financieringsstromen zoveel breder en veelkleuriger is geworden.

7. De komende jaren

Intussen is aan het eind van het eerste decennium van de 21ste eeuw bij iedere verandering een indringende herbezinning nodig over de vraag hoe we het wereldarmoedevraagstuk moeten aanpakken. Herbezinning betekent niet dat het verleden fout is geweest en dat onze inspanningen niets hebben uitgehaald, zoals ik in de voorgaande hoofdstukken heb proberen te schilderen, maar dat we aan het begin van een geheel nieuwe fase staan.

a. De veranderingen:

- De wereldkaart van de armoede is in zestig jaren ingrijpend van kleur verschoten en is in vele gevallen aan hertekening toe;
- Er is een grote behoefte aan verbreding van het concept voor ontwikkelingssamenwerking. Het gaat om andere dingen en het gaat om meer: overleving, kwaliteit van leven, ontwikkeling, structuurverandering;
- Het belangrijkste is misschien, dat de relatie van de armoedebestrijding met andere globale uitdagingen onlosmakelijk verbonden wordt. De verbinding, de ‘nexus’, moet worden gelegd met migratie, met klimaat en milieu, met veiligheid, met internationale risicobestrijding;
- Er zijn nieuwe donoren en nieuwe geldstromen opgekomen;
- En last but not least de motieven zijn veranderd. Missie- en zendingsmotieven; communismebestrijding en zoveel andere peilers zijn geërodeerd en er zijn andere voor in de plaats gekomen, zoals persoonlijke naastenliefde op globale schaal en vooral de overtuiging in het tijdperk van de globalisering, dat geen van de grotere problemen hier nog oplosbaar zijn, zonder de wereldwijde dimensie erbij te betrekken.

b. De resultaten:

De wereld van het Zuiden is eigenlijk in twee blokken uiteen gevallen. Grote delen van Azië en ook van Latijns Amerika kunnen zich op eigen kracht aan armoede onttrekken, al zal dat proces gelijkmatiger en minder pijnlijk verlopen, als er ook nog vanuit de rijke landen van de wereld faciliteiten worden geboden. Elders zijn er suboptimale ontwikkelingen, wel van die groei van één dollar naar twee dollar per dag, maar toch onvoldoende, en vooral zijn er die achterblijvers die er maar niet in slagen, zelfs niet met hulp, om aan de diepste armoede te ontsnappen. Veelal gaat het dan om Afrika.

c. *Lessons learnt:*

- De allereerste grote les die we uit zestig jaar ontwikkelingssamenwerking kunnen trekken is, dat als wij onze acties, onze programma's, onze hulpverlening laten domineren door ónze belangen, de rekening betaald wordt door de armen ginds en door een volstrekt gebrek aan effectiviteit van de hulpinspanning. Dat betekent, dat links- of rechtsom we moeten accepteren dat onze hulpinspanningen minder herkenbaar zijn naar nationale herkomst; dat er veel meer gecoördineerd moet worden; dat afstemming moet plaatsvinden; hulp ook voorspelbaar moet zijn over een reeks van jaren, zoals in september 2008 in Ghana is afgesproken.
- Het betekent ook, dat eigenaarschap en rekenschap veel sterker benadrukt moeten worden, *ownership and accountability*; en heel concreet betekent dat, dat de eigen democratische controle-instellingen van de ontvangende landen aan hulp een even zwaar belang moeten toekennen als aan de eigen belastingheffingen. Pas dan zal het ons ook mogelijk zijn om onze hulp niet op te splitsen in allerlei eigen herkenbare nationale overheidsprojecten en programma's.
- Het betekent ook de erkenning van het belang van *countervailing powers*, tegenkrachten in de eigen samenleving in de vorm van maatschappelijke organisaties, die hun verantwoordelijkheid nemen en niet alleen schreeuwen of protesteren.
- En het betekent dat we vooral het totale beleid van de rijke landen en van het globale systeem op deze uitdaging moeten afstemmen. Dat is dus toegang tot de markten, verregaande beperking van wapenhandel, afstemming milieumaatregelen en armoedebestrijding, ruimte voor milieubesparende maatregelen zoals compensatie voor het niet exploiteren van bijvoorbeeld het voor het overleven van de mensheid onmisbare regenwoud.
- De architectuur van de overheidshulp zal derhalve ingrijpend moeten veranderen ten gunste van coördinatie en verantwoordelijkheid ginds. Dat betekent ook, dat de Europese Unie in dit geheel een veel grotere rol zal moeten gaan spelen.
- Ruimte zal er daarentegen moeten blijven voor allerlei vormen van particuliere hulpacties omdat die een dubbel effect hebben: noodleniging ginds, maar ook zijn ze een referendum gericht aan het adres van onze overheden met als eenduidige boodschap: wij zijn niet minder solidair, maar we hebben wel twijfels aan de effectiviteit van delen van de officiële ontwikkelingshulp.

d. *Nieuwe problemen, nieuwe kansen:*

In de komende jaren zullen er nieuwe behoeftes, noden en nieuwe mogelijkheden komen.

- De nieuwe schaarsten - voedsel, water, energie, bebouwbaar land - zullen het behalen van de Millennium Ontwikkelings Doelen in een aantal landen ernstig frustreren en ze zullen nieuwe groepen in armoede en bittere overlevingsstrijd terugwerpen.
- En doemt aan de horizon een enorm ander probleem op, namelijk dat van de vergrijzing. Als rijke landen als Japan en Europese naties al worstelen met de vraag, hoe een groeiend aantal niet actieve oudere mensen een menswaardig leven gegund kan worden in de veranderende verhouding met de actieven, dan hoeveel te meer zal dat het geval zijn in die landen, die niet of nauwelijks aan de armoede ontsnapt zijn en die nu geconfronteerd worden met de drastische gevolgen van abrupte demografische ontwikkelingen. India, China, straks Latijns Amerika. Dat niet alleen, maar daar komt dan nog bovenop, dat de grootfamilie, die het vangnet bij uitstek was voor de opvang van die niet actieven, kinderen en ouderen, aan het verdampen is, bijna overal door het wegtrekken van jongeren naar de steden, soms door de grote epidemieën als Aids, soms door landvlucht. Daarom ook gaat het allang niet meer alleen om microkrediet, maar nog veel belangrijker zullen worden systemen van *micro-insurance*. Hoe nu te sparen voor de oude dag en voor eerdere tegenslagen en ziektes, werkeloosheid en hoe het begrip solidariteit uit te breiden van de eigen familie naar de gemeenschap.¹⁹

Het is niet allemaal kommer en kwel. De nieuwe schaarsten bieden ook kansen aan ontwikkelingslanden. Voor het eerst in twintig jaar tijd heeft de Wereldbank – eindelijk – het opportuun gevonden om de aandacht te richten op de ontwikkeling van de landbouwsector, een sector die niet in was, want het gaat hier om primaire processen, waar je als hoogopgeleide econoom op de business administration schools heel weinig over leert. Het gaat om modder, om rijstvelden, om zandverstuivingen, om zweet, aarde en water. En niet om balance sheets of management theorieën. De afstand van die realiteit tot de hoge kantoorgebouwen in Washington en New York kan niet groter zijn. Maar hier liggen wel de kansen. Recente studies onthullen hoe in de combinatie van nieuwe technologie – ja zeker, misschien ook genetische mutaties – en een nieuwe vorm van het gebruik van marginale gronden, grote kansen aanwezig zijn, van voedselproductie tot ook

---

¹⁹ Zie ook over deze problematiek:

- Population Ageing 2006, VN Department of Economy and Social Affairs; New York 2006.
- Sergei Zelenev “The Madrid Plan: A Comprehensive Agenda for an Ageing World”, International Social Science Journal, no. 190, 2006.

– onderschat het niet – vormen van tweede of derde generatie biobrandstoffen zoals hooi of olifantsgras.

En daarmee zijn we ook bij de tweede kans voor ontwikkelingslanden gekomen: de zon en de warmte die voor zoveel ontwikkelingslanden zoveel eeuwen meer een vloek dan een zegen zijn geweest, zouden weleens kunnen veranderen in soms letterlijk stralende perspectieven voor nieuwe vormen van energievoorziening. Om het met Herman Wijffels te zeggen: de mensen hebben de laatste generaties hun energie krabbelend uit de grond gehaald en zullen dat in de toekomst naar boven kijkend, naar zon en wind moeten gaan leren doen. Suikerriet, geen concurrent van voedselgewassen, kost in Brazilië vijftig dollar omgezet in een vat olie, de helft dus van de prijs die wij nu voor het winnen daarvan aan Rusland en het Midden-Oosten betalen. Boeren zullen weer een inkomen kunnen verdienen door voedsel te verbouwen voor de lokale omgeving, juist bij stijgende transportkosten. Dat is een wenkend perspectief voor veel ontwikkelingslanden.

e) De verzwegen behoefte:

Van die zestig jaar ontwikkelingssamenwerking heb ik veertig, vijfenveertig jaar lang getuige en deelgenoot mogen zijn. Het is een buitengewoon boeiende levensvervulling. Maar ik neem uit die ervaring wel een boodschap mee, namelijk dat er één sector is die er eigenlijk uitspringt als instrument voor verandering en verbetering en die toch veel te weinig aan bod is gekomen.

Eén element in twee facetten.

- Er is op de eerste plaats vooral een gebrek aan dubbel hoogwaardig leiderschap. En dan gaat het om professionaliteit én om ethische toerusting. Natuurlijk gaat het vaak om onderdrukkende structuren, natuurlijk gaat het om ongelijke kansen, natuurlijk gaat het om slechte grond of ingewikkelde aanvoerroutes. Maar het gaat ook en soms in doorslaggevende mate om gebrek aan hoogwaardig leiderschap in de politiek, in het bedrijfsleven, in maatschappelijke voorzieningen, bij de media en soms zelfs bij religieuze gemeenschappen. We hebben in onze eigen geschiedenis gezien, hoe hoogwaardig leiderschap het verschil kan maken. We zien dat ook in de ontwikkeling van bijvoorbeeld een land als Ghana, waar één man, enkele mensen, enkele instituten het verschil uitmaken. De harde analyse waarom het ene land met dezelfde uitgangskansen en natuurlijke rijkdommen wel die sprong voorwaarts kan maken en andere niet, is dikwijls te vinden in de kwaliteit van leiderschap.

- En een tweede facet, dat in zoveel achterstandslanden naar boven komt, is het gebrek aan reflectie en articulering van het begrip verantwoordelijke samenleving. Het hangt samen met het vorige punt. Wat is in onze concrete situatie, hier in Afrika, in Latijns Amerika, in Azië en in het globaliseringsproces de verantwoordelijke samenleving; wat betekent dat anno 2008? Wat is de onderliggende visie, de oriëntatie, wat zijn daarop gebaseerde keuzes; noem het met die klassieke term uit onze traditie: wat is nu en hier de vertaling van *'the common good'*? Als de stelling waar is, dat de eigen maatschappijvisies echte ontwikkeling bevorderen, uitgaande van de eigen cultuur, de eigen historie, in de eigen mens- en levensbeschouwingen, en de eigen instituties, dan moeten die hun vertaling vinden, kunnen vinden in eigen maatschappelijke keuzes, eigen economische modellen, eigen samenlevingsvisies. Authentieke ontwikkeling vraagt ook authentieke invulling. Natuurlijk met respect voor de wetten van economie, bedrijfskunde, menselijk gedrag, maar wel in de vorm van een maatpak voor iedere samenleving. Er past scepsis over confectie hier en een *one size fits all* benadering. Noch het sociaal democratisch planmodel, noch het Angelsaksische vrije marktdenken en zelfs niet het Rijnlandse model zoals dat bij ons ontwikkeld is, is lock, stock and barrel exporteerbaar en toepasbaar. En dat is ook niet het nieuwe leiderschapsmodel zoals dat afgeleverd wordt met z'n prioriteiten en oplossingen aan instellingen als Insead en the London Schools of Economics. Die overigens belangrijke competenties moeten verinnerlijkt worden en geklutst worden met die eigen tradities, beperkingen en mogelijkheden. En dat kan alleen in de vorm van eigen reflecties, eigen denktanks, met als product samenlevingsvisies en -keuzes, die maatwerk zijn en toegesneden op de eigen problemen en de eigen capaciteiten.

De boeiende vraag is: waarom béide elementen? Omdat ze beide zo verwaarloosd zijn, omdat zowel die leiderschapstoerusting als die ontwikkeling van een eigen maatschappijvisie zo weinig aan bod zijn gekomen in de ontwikkelingssamenwerking.

Wat de leiderschapsvorming betreft is inderdaad een van mijn minder plezierige ervaringen, dat goede voorstellen heel dikwijls stuiten op negatieve houdingen, "want het gaat dan toch om elitevorming en elites moeten toch voor zichzelf kunnen zorgen" en "ontwikkelingshulp is toch voor armoedebestrijding en niet voor stimulering van professioneel leiderschap". Het is opvallend, dat zelfs bij protestants christelijke en rooms katholieke grote hulporganisaties deze afkeer zo'n doorslaggevende rol heeft kunnen spelen. Daar speelt natuurlijk ook bij, dat de beoordeling van dit soort projecten en

trajecten intellectueel van een geheel andere orde is dan de vraag of een waterput diep genoeg is. Het vergt van de betrokken organisaties zelf een hoog niveau van intellectualiteit en strategisch denken, hoger en anders dan de meestal operationeel ingestelde donorinstellingen opbrachten. En ook zijn de intermediaire organisaties, die gelden van overheden kanaliseren, dikwijls gevangen in de klemmen van korte termijn resultaten en direct meetbare rendementen. En datzelfde geldt met name bij de beoordeling van denktanks, reflectieprogramma's, laboratoria voor eigen maatschappijontwikkeling, en wetenschappelijke publicaties. Dat is geen direct meetbare armoedebestrijding.

Maar er speelt nog iets anders. Het idee immers, dat ongeveer per land en per traditie een eigen maatschappijvisie moet worden uitgedacht en uitgediscussieerd als basis voor het eigen ontwikkelingsbeleid, botst met de overtuiging, bij vele ontwikkelingsdeskundigen en vooral ontwikkelingsorganisaties, dat er een eenduidige diagnose is van waarom er armoede is. Dat geldt de protagonisten van het volledige vrije marktdenken, maar het geldt ook zeer zeker de structuralisten en de protagonisten van de onderdrukkings-, dependencia- en marginaliserings-ideologieën. Voeg daar nog aan toe, dat elementen van cultuur en religie bij eigen denktanks en ook leiderschapsprojecten ginds een grote rol spelen, en confronteer dat met dikwijls het gebrek aan antennes voor die spirituele en religieuze dimensies bij onze ontwikkelingsbureaucratieën, dan is dat de verklaring waarom juist die twee elementen in het ontwikkelingsproces onderbelicht zijn.

En toch laat de feiten spreken, in negatieve en in positieve zin. Waarom bleef de ontwikkeling van Indonesië achter bij andere soortgelijke landen? Waarom leggen velen op de Antillen, ook die geen enkele affiniteit met de Kerk hebben, verband tussen het vertrek van de fraters en de zusters in het onderwijs en de afwezigheid van verantwoordelijk leiderschap op vele niveaus. Maar gelukkig is er ook het omgekeerde. Meerdere keren werd er al naar Chili verwezen, naar figuren als Sergio Molina, naar de president van Ghana, en hoe somber de vooruitzichten momenteel ook voor Zuid-Afrika lijken te zijn: wat heeft leiderschap van ook levensbeschouwelijk gemotiveerde leiders in de afgelopen twintig jaar daar niet betekend. Wie waren uiteindelijk de beslissende factor bij de beëindiging van geweld en burgeroorlog in sommige Midden-Amerikaanse landen en wie hebben er voor gezorgd, dat de incidenten en geweldexplosies van de Buitengewesten van Indonesië niet naar Java zijn overgeslagen. De dialoog tussen de grote religieuze instituten – ook van de Moslims – heeft daar een doorslaggevende rol bij

gespeeld. En zoals we kunnen traceren wat de belangrijke rol van bijvoorbeeld de Radboudstichting in Nederland is geweest, zo zien we parallelle organisaties overal in ontwikkelingslanden. Neem een blad als Kompas in Indonesië, dat nog iets van de toorts van de waarheid en ethiek brandend heeft gehouden. Religieuzen, die bezig zijn met processen van waarheidsvinding en verzoening overal in de wereld; dat handjevol ethisch geïnteresseerde leiders, dat in West-Afrika de democratische cultuur tot leven probeert te brengen. En wat verklaart de immense populariteit, zelfs bij fel antikatholieke families, van katholieke hogere opleidingen in ontwikkelingslanden? De rol van Jezuïeten in zoveel ontwikkelingslanden in het intellectuele debat over de koers van hun land? Of de beëindiging van burgeroorlogen met bemiddelingen van groepen als de San Egidio Beweging of Pax Christi.

Mijn hartenkreet na vijfenveertig jaar is, dat we iets moeten doen met die waarneming, dat falend leiderschap en gebrek aan eigen authentieke maatschappijvisie in sommige, misschien vele, gevallen de belangrijkste oorzaken van persistente achterstand, terugval en suboptimale ontwikkeling zijn. Maar als die constatering juist is, dan moet ook bevorderd worden, dat er meer ruimte komt om juist die leemte te vullen met die drie belangrijke elementen:

- zet meer in op de persoon en de instituties dan op de projecten;
- investeer in leiderschap in dubbel opzicht, professioneel en ethisch;
- en geef een faire kans aan initiatieven die zich systematisch bezighouden met de vraag wat voor soort samenleving we eigenlijk zouden moeten nastreven, ginds, hier, wereldwijd en nu.

Hoogwaardig leiderschap, professioneel en ethisch, slaat ook op ondernemerschap. De relatie ontwikkelingssamenwerking-bedrijfsleven is aan herwaardering toe. Net als de herontdekking van de betekenis van cultuur bij de keuzes voor ontwikkeling en niet te vergeten de realiteit van wat Scott Thomas noemt “The resurgence of religion”²⁰ bijna overal buiten West Europa. Maatschappelijk verantwoord ondernemen of *corporate social responsibility* wordt al een tijd bepleit en is al bij vele bedrijven in zwang. Maar ze zijn meer dan vrijwilligerswerk in de buurt of schenken aan goede doelen of ontwikkelen en in de praktijk brengen van criteria voor *fair trade*. Maar waar ontwikkelingslanden vooral grote behoefte aan hebben naast investeringen uit en exporten naar het Noorden is het stimuleren van ondernemerschap, het herwaarderen ook van de rol van de ondernemer – die trots van de

---

²⁰ Scott Thomas “The Global Resurgence Of Religion And The Transformation Of International Relations (The Struggle For The Soul Of The Twenty-First Century)”; maart 2005

Nederlandse moeder, die zegt "mijn zoon is voor zichzelf begonnen" tegenover die preferentie in zoveel andere landen;"Er ist Beambter", bijvoorbeeld bijna de helft van de Surinaamse beroepsbevolking!

Wat we nodig hebben in de ontwikkelingssamenwerking zijn nieuwe, goeddoordachte stimuleringsprogramma's voor ondernemerschap, soms gekoppeld aan investeringen van hier, soms ook niet. We hebben dat ontdekt in programma's die beogen van "fermiers" "agriculteurs" te maken. We moeten dat ook zien te bereiken in de urbane omgevingen: hoe kan daar het MKB en zelfs het grotere ondernemerschap bevorderd worden. Wat is daarvoor nodig, qua professionaliteit, qua ethiek, qua cultuur, maar ook politiek, qua kredieten en voorlichting. Die ervaringen en die kennis, al dan niet gesystematiseerd in een adviesinstelling, zouden daarbij voor de ontwikkelingssamenwerking beschikbaar moeten komen. En nog meer: er moet een brede, institutioneel verankerde dialoog komen, hoe het bedrijfsleven een veel grotere bijdrage kan leveren aan ontwikkelingsprocessen.

Overigens gaat de rol van het bedrijfsleven, die cruciale rol, veel verder dan alleen assistentie, investering en begeleiding. Met de dag wordt duidelijker, dat de globale armoedeproblematiek niet af te scheiden en te isoleren valt van de andere mondiale uitdagingen, zoals de toenemende schaarste aan grondstoffen, zoals energie en water, maar ook veiligheid, stabiliteit en participatie in die wereldorde. Hier komt niet alleen de producent en de aanbieder van producten, maar ook de consument op het toneel. De productieketen is daarbij essentieel. Op het terrein van voedsel vooral, maar zoals uit boeiende Pakistaanse experimenten blijkt, ook in de gehele textielketen. Hoeveel water kan niet bespaard worden bij de katoenproductie! Hoe voorkomen we verstoring van de natuurlijke balansen (biodiversiteit, CO₂), hoe vervuiling? Maar ook hoe worden in productie, verkoop- en aankoopgedrag zaken als fair trade en mensenrechten tot gelding gebracht. Er zijn concerns, die een reputatie op dit gebied hebben opgebouwd. Maar het zijn ook de consumenten, die zo'n benadering moeten honoreren. Vraag is, of we een instrumentarium kunnen ontwikkelen tot de "duurzame consument" die goed en goedkoop wil kopen. Betrouwbare productinformatie (certificering zoals UTZ), betrouwbare bedrijfsinformatie (GRI), "duurzame fiscaliteit" (BTW differentiatie), regelgeving (beperkingen importen, bv. hout, vis, etc), nationale acties (Groene & Faire Huishoudbeurs), etc, etc. Het motto voor al de drie actoren in de internationale economische relaties, producenten, handel en consumenten moet zijn "clean and fair".

Maar er is meer. In de 21^e eeuw gaat het naast mondiale armoedebestrijding om de normering van het globaliseringsproces en om het behoud van de Schepping. Deze drie grote uitdagingen zijn ten nauwste met elkaar verbonden en zij kunnen voor de komende decennia bepalend zijn voor de invulling van begrippen als verantwoordelijke samenleving en zelfs verantwoordelijk, zinvol leven. Het expliciet maken van die uitdagingen en opdrachten kan ons dagelijks leven uittillen boven het pragmatische, de sleur en de dominante waarden van de consumptiemaatschappij, waarvan wij dezer dagen de betrekkelijkheid en de grenzen ervaren. Het kan juist die brug slaan tussen persoonlijke inzet en levensovertuiging enerzijds en maatschappelijk en economisch handelen aan de andere kant.

Lang was de trits *people, planet and profit* het adagium voor verlicht ondernemerschap. Maar daar moet die brug naar de eigen overtuiging nog aan toegevoegd worden. Dat is geen vroom woord van de kansel. Het is wel in het Nederlandse discours geïntroduceerd door Mgr. van Luijn, bisschop van Rotterdam, maar die benadering lijkt zo inspirerend en realistisch en relevant, dat de Sociaal Economische Raad, de SER, die in haar recente Globaliseringsrapport, in zijn navolging van die trits een kwartet maakt met de toevoeging van het begrip *pneuma*, als U wilt spiritualiteit.²¹ Eerder al werd de noodzaak van juist die dimensie zo treffend onderstreept in de zg. *Earth Charter*, dat mede gedragen wordt wereldwijd door prominenten als Steven Rockefeller en Ruud Lubbers. Misschien hebben we de komende decennia meer dan ooit nodig die combinatie van ondernemerschap, deskundigheid, toekomstgerichtheid en een levensinstelling, die gericht is op verantwoordelijkheid.

---

²¹ SER advies “Duurzame globalisering: een wereld te winnen”; publicatienummer 6, 20 juni 2008

8. Epiloog

‘‘Doe wel en zie niet om’’ is een evangelische oproep. Op het terrein van de wereldwijde armoedebestrijding lijkt het, dat een ander adagium overheerst: zie om en hou ermee op! Er zullen weinig beleidsterreinen zijn, waarop zoveel geëvalueerd, geïnspecteerd en gerapporteerd wordt als dat van de ontwikkelingssamenwerking. Controles en rapportages zijn terecht, want het gaat om belastinggeld of giften van derden. Maar te dikwijls lijkt het om opsporing, in de hoop iets fout te vinden, als argument, lees excuses om zwaar te bezuinigen op die minder dan een cent op de euro, die we aan wereldwijde armoedebestrijding uitgeven. Want het is nog steeds niet gelukt.....

Oog voor die andere kant van de werkelijkheid is er veel minder, namelijk dat nooit in de menselijke geschiedenis een zo grote toename van het aantal mensen gepaard ging met een zo massale terugdringing van extreme armoede als in de afgelopen zestig jaar. Hulp heeft daar een rol bij gespeeld, naast andere factoren: vooral eigen inspanningen.

Het armoedevraagstuk is intussen wezenlijk aan het veranderen. De armen in de wereld zijn niet slachtoffers op de eerste plaats, maar zij zijn vooral bondgenoten aan het worden, onmisbare bondgenoten in de strijd van ons en van hen voor een veilige, verantwoordelijke en volgende generaties kansen biedende wereldgemeenschap. De agenda van de toekomst, van de 21^e eeuw gaat daarover. Nu afhaken, nu we op weg zijn, om de internationaal overeengekomen doelstellingen, zoals verwoord in de Millennium Doelstellingen en de Millennium Verklaring te halen, zou een slagboom plaatsen op de weg van die gezamenlijke trektocht naar menswaardig leven, voor hen en voor ons.

BIJLAGE

Voor- en nadelen van de programma's van zelfdoeners

Vorig jaar heeft de Radboud Universiteit (CIDIN/L. Schulpen) een oriënterend onderzoek ingesteld naar het nieuwe fenomeen van zelfdoeners in de ontwikkelingssamenwerking.

Dit fenomeen is een combinatie van directe inspiratie, naastenliefde, zo men wil, en van de overtuiging dat men zelf effectief en probleemoplossend kan werken enerzijds én van twijfel over de overhead en bureaucratie van grote organisaties aan de andere kant. Het is - zoals gezegd - groeiend populair. En het past bij het tijdsbeeld, waarin geëmancipeerde, individuele burgers zelf wel zullen uitmaken, wat er nodig is. Het is die directe confrontatie met het daarbij behorende enthousiasme en de voorbeeldwerking, dat mensen tot daden brengt. Het gaat om individuen, maar het gaat in toenemende mate ook om – kleinere – familiestichtingen en lokale initiatieven.

Vanuit professionele organisaties en zeker vanuit overheidsinstellingen is er ook veel kritiek: kan dat enthousiasme de zo dikwijls noodzakelijke professionaliteit vervangen en waar ligt de grens tussen altruïstische betrokkenheid en ontwikkelingstoerisme. Eerder wees ik erop, dat mensen als Gates en Buffet veel waarde hechten aan de professionaliteit, die juist belichaamd is en in hun ogen onvervangbaar is, in de grote multilaterale instellingen.

De oriëntaties van Schulpen zijn dan ook zeker niet onverdeeld positief.

Maar er zijn ook andere studies²², bijvoorbeeld van Cordaid, die erkennen, dat 'goed doenerij' en 'amateurisme' een gunstige uitwerking kunnen hebben op die armoedebestrijding en verlichting van menselijk leed. Het centrale meetcriterium is daarbij *duurzaamheid*. Dat wil zeggen blijft het verhaal doorgaan, blijft het project bestaan en functioneren als mijn geld of mijn adviezen niet meer beschikbaar zijn? Helpt het dus echt? En dan gaat het over beschikbaar stellen van goederen, van geld, van goede raad.

Het criterium van duurzaamheid is uit te werken in onderliggende vragen:

- Is mijn antwoord aanbodgericht of vraaggericht? Bij goederen is het dikwijls al snel aanbodgericht, van kleren tot gebruikte röntgenapparaten en sanitair. Daar moet een heel duidelijke afweging gemaakt worden en zo heeft de Nationale Commissie voor Duurzame Ontwikkeling en Internationale Samenwerking (NCDO, vroeger Commissie Prins Claus) besloten om alle subsidies voor transportkosten van tweedehands goederen stop te zetten.

---

²² Zie ook Kinsbergen: "De risico's van het vak", rapport CIDIN november 2007

Te dikwijls werd een beroep gedaan om de overtoolligheid hier in te zetten voor gebruik daar, terwijl behoeften en zeker onderhoudscapaciteit niet echt bekeken waren.

- Wat te doen dan met financiële ondersteuning? Hier raken we aan een belangrijk aspect: wordt het geld primair besteed voor het probleem zoals zich dat aan mij presenteert, bijvoorbeeld de behoefte aan een weeshuis, de reparatie van een lekkend dak bij een schooltje, sterilisatieapparatuur in een gezondheidscentrum, of gaat het vooral of tenminste in belangrijke mate om de dragende organisatie, de mensen er achter.

We hebben mogen constateren, dat lang voor deze onderzoeken en aanbevelingen beschikbaar kwamen, er inderdaad enige uitzonderlijke instellingen waren, die die menselijke factor altijd heel zwaar hebben laten wegen gewogen. Wie draagt het project, wat is oplossingsgerichtheid, creativiteit, ondernemingsvermogen, betrokkenheid en ethiek? Wel, dat dat belangrijker is dan het project zelf, wordt nu – eindelijk – wetenschappelijk ondersteund. Maar in de afreken- en meetbaarheidscultuur van ontwikkelingssamenwerking telt het project meestal zwaarder dan de dragende organisatie.

- En een derde conditie voor succes of mislukking is een goede scheiding van verantwoordelijkheden tussen de geldverstrekker en de uitvoerder. Zo dikwijls lijkt het tempo van uitvoering te traag of laat de vergunning op zich wachten of is de volgorde van aanpak van problemen niet de onze. De neiging van de geldgever om dan maar de zaak over te nemen, wordt dan groot, maar dit is een fatale vergissing. Want voor dat centrale criterium van duurzaamheid is het gevoel, het bewustzijn, dat de uitvoerder ook eindverantwoordelijk is, eigenaar is van het proces, wezenlijk. ‘Ownership’ is de belangrijkste voorwaarde voor duurzaamheid en wij kunnen ons zelden in de afwegingen en de omstandigheden verplaatsten, waarin een project moet worden uitgevoerd. Als wij ónze prioriteiten, óns tempo, ónze oplossingen opleggen, is het gevaar levensgroot, dat de uitvoerder bij ieder volgend probleem dan ook maar de verantwoordelijkheid aan de financier overlaat. Dat wil niet zeggen, dat adviezen niet welkom zijn. Soms is zelfs de combinatie van dit soort projecten met personele inzet van hieruit succesvol, zoals blijkt bij de uitzending van bijvoorbeeld gepensioneerde managers. Maar steeds, ook daar, moet de financier zijn plaats weten.
- Bij die voorwaarde hoort ook de constatering, dat de uitvoerende organisatie echt geworteld moet zijn in haar omgeving en liefst daarbij ook een eigen financiële basis moet hebben. Ook arme gemeenschappen kunnen doorgaans behoorlijk wat middelen opbrengen, in de vorm van arbeidsinzet of ook gewoon financiën. Dat moet de

uitvoerders en de uitvoerende organisatie niet worden afgenomen. Toen een keer een radiozender in Zuid Chili, die zeer populair was bij de indianen, door de Chileense geheime dienst onder Pinochet werd opgeblazen, kwam er onmiddellijk een reactie vanuit Nederland in de vorm van een royaal financieel aanbod voor volledig herstel. Maar de initiatoren, Nederlandse Paters Capucijnen, hebben bewust van dat aanbod maar mondjesmaat gebruik gemaakt, want alleen als de beschikbare middelen bij de Mapuches-indianen volledig werden gebruikt zou dat radiostation ook echt van hen zijn en zouden zij ook alle middelen inzetten om het te beschermen tegen een volgende aanval. De Aartsbisschop van Semarang kon indertijd een kaart overleggen over de frequentie van het kerkbezoek in zijn diocees en dan legde hij daar bovenop een transparante kaart met indicaties van het percentage buitenlands geld, waarmee de kerken in die parochies gebouwd waren. Er bleek een bijna omgekeerde correlatie: naarmate het geld meer uit het buitenland kwam, minder kerkbezoek. Ik wil niet zeggen dat bijdragen niet noodzakelijk waren, bijvoorbeeld voor cement of dakpannen, maar de betrokkenheid van de parochianen bij hun eigen kerk was onvervangbaar.

- Ook moet er zeer veel aandacht besteed worden aan de wijze van samenwerking, niet alleen voor het hierboven genoemde respect voor ieders eigen rol en verantwoordelijkheid. Elementen als tijd (niet te veel haast), de aanwezigheid van een plan, het vastleggen ook schriftelijk van die rolverdeling: wie houdt met wie contact - niet alleen met de pionier die zo dikwijls populair is bij de fondsverstrekkers - maar met de organisatie als zodanig en zeker niet alleen met passeren van de leiding van de organisatie en het zaken willen doen met een of twee vertrouwenspersonen. De verleidingen daartoe zijn allemaal even groot en we kennen het allemaal, maar het gaat uiteindelijk om de continuïteit en de kwaliteit van de organisatie.
- En daarom ook de oproep om de organisaties zowel ginds als hier waar nodig te versterken. De NCDO stelt momenteel middelen beschikbaar om de professionaliteit van de uitvoerende organisaties te verstevigen, bijvoorbeeld door ze in het land zelf in staat te stellen cursussen te volgen, maar ook bij de zelfdoeners hier, bijvoorbeeld ter zake van financieel beheer en verslaglegging.
- En dan misschien naast het 'ownership' het belangrijkste: laat de uitvoerende organisatie samenwerken met andere organisaties, die echt de lokale situatie kennen; laat het project geen eilandje op zich worden en ga uit van de inzichten van wat ginds nodig is, zoals die ook vanuit ginds aangereikt en geadviseerd worden. Dat wil ook zeggen, zoek naar parallele situaties meer nog dan naar Nederlandse oplossingen. Sociale woningbouw is

belangrijk, maar gemeten naar Nederlandse maatstaven en oplossingen leidt het dikwijls tot een soort villabouw in de ontwikkelingslanden, terwijl er in de regio en in nabuurlanden fantastische voorbeelden te vinden zijn van hoe huizenbouw voor de armen in de eigen situatie gestalte kan krijgen.

- En tot slot, formuleer de ambities correct. Humanitaire hulp is humanitaire hulp en verwacht daar niet de grote structuurveranderingen van, die soms in een land ook nodig zijn. En daarom zijn stimuleringsprogramma's voor de zelfdoeners zoals die door NCDO en Wilde Ganzen worden opgezet ook veel meer in de richting gegaan van ondersteuning, van die combinatie tussen enthousiasme en vrijwilligheid aan de ene kant en professionaliteit en institutionele versterking aan de andere kant. Ook een club als Cordaid, die dat genoemde onderzoek heeft verricht naar de toegevoegde waarde van het zelf doen in het ontwikkelingsproces, zet haar hefboomfunctie van verdubbeling van die particuliere inzet juist in om tot die verdere professionalisering te komen.

Maar als aan die voorwaarden is voldaan, moet er ook alle ruimte zijn voor een uitbreiding van die golf van enthousiaste zelfdoeners in de mondiale armoedebestrijding.